

**BALZA, Jon. *Un escorpión en la madri-
guera (indoeuropeo y euskara: mito e
identidad)*. Edit. Hiria, 2000, 228 or.**

Luis Mari MUJKA

Jon Balzak liburu bitxi honetan egiten duen bidalak oiartzun oso bereziak ditu. Bera ez da sartzen hizkuntzaren baitan morfologiaren aldetik azterketak sakonak egiteko asmo eta lehiaz; aldiz, aurrerago-ko —edo lehenagoko— arazoetara hurbiltzen da, mitoa eta deixis arteko auzia nola egin saiaturaz, mitolinguistikaren esparru sugerigarrian beti. Inoiz baino egokiago esan daiteke hizkuntza baten barrun-degiak miatzea dela liburu berezi honen egitekoa. Beraz, Balzak gramatikalarri baten rola gainditzen du, eta euskararen inguruko kulturetan —eta aintzin kultura indoeuropar zabalean— emaniko mito, adimen-prozesu, mundu fisikoaren hurbiltze-kategoriak sakonetik ukitzen ditu. Gure autoreak, lehenik, sarrera astitsua dagi orri luzetan indoeuropar areako hizkuntz adierazpenez, hizketa eta mitoaz, mitoa eta aldiaz (edo *denboraz*, latin malleguari gurean eutsiz). Orobat ukitzen ditu Atman delakoa, mitodeixia tao-txinar ingurumarian, eta berririo indoeuropar hizkuntzei dagokienez polaritateaz, polaritate hautsiaz, izanaz, aldiaz, ohituraz eta "es" delakoaren inguruko zehar-mehar diskurtsiboaz (oso maiz hizkuntza-berezien erro zenbaiten azterketara abiatuz...) garatzen da liburukiaren mamia.. Jon Balzaren liburua euskaldunaren (edo eta euskarari loturiko gizabanakoaren) munduaren errozko originalitatea iniferitzen lehiatzen da, hots, gure identitate-eza, euskaldunen gizarte iherarkia urria (edozein eskema sozial eta poliko egituratuegiri desjoera (edo arbuioa) dioena).

Beraz, liburuakiaren lehen eta bigarren zatian indoeuropar (eta txinarr munduarekiko) hizkera eta mito-oinarriak aztertzen dira. Euren

barne erlazio eta inplikazioak sakontzen. Indoeuropeoaren baitan emaniko *identitate/nortasuna, existentzia (izatea), aldia* gisako kontzeptuak ukitzen dira, bai hizkera eta bai mitoaren aldetik. Liburuaren hirugarren zatian, berriz, euskararen esparruan emaniko mundu mitiko berezia sakontzen da; hizkuntza beraren aditz-formula anitz abordatzen da euskaldunak nortasun pertsonalari (bere buruarekiko munduari) hizkuntza eta deixis eraikuntzan biltzen dituen kontzeptualizazioak aski bereziak direla argitan uzteko. Behin eta berriz, Jon Balza gizona mintzo den munduAZ (*mundo DE que se habla*) eta bat bizi den munduAN (*mundo EN que se vive*) delako bereizkuntza formalaz ari zaigu, euskal pentsaera mitikolinguistikoa eta geroztiko indoeuroparraren diferentziak nabarmen utziz. Beraz, euskaldunaren baitan "nortasuna", "nia", "aldia" bezalako arazoak ez dira jartzen, ala modu aski bestelakoan ematen dira. Egileak taxatiboki dio: *"Tanto en el plano morfosintáctico como en el uso de ciertos índices deícticos, así como, correspondientemente, en la estructuración mito-simbólica, se observa que conceptos indoeuropeos como "sujeto", "identidad", "Tiempo", "existencia", no sólo no son aplicables, sino que ni siquiera podrían desarrollarse, ni pueden, de hecho, hacerlo" (14 or.)*

Golan aipaturiko DE eta EN delakoetan (euskaraz -Z eta -N deklinabide-morfemez baliu gintezke) ematen da bi munduen bereizketa nagusia. Euskarari atxikitako mundu mitosinbolikoan izakiak EN (eusk.*munduAN*) horretan ematen dira sollik, eta -N marka duen munduan ez dago erlaziorik, ez eta entitate semantikorik, *hizkuntz-puntu soilak* baino. Euskarari dagokio EN delakoan (*munduAN*) jardutea, bertan idelak, adierazpenak, deixiak eta orde semantikoen erlazioak gabeziazoak direlarik. -N horretan (*EN el mundo*) ez legoke ez egun eta ez gaurik, ez ongi eta ez gaitzik, ezaldi ez eta gunerik (*ni tiempo ni espacio*). Berak, identitatea norberarekin (nork bere buruarekin), gauzen diferentziak ematen diren gune deiktikoak falta dira, bertan mundu mitiko lehendiko eta elementala -indoeuropeoaren esparrutik aurretikoa- ematen baita. -N marka duen mundua ezin da murriztu adierazpen deiktiko eta erlazioetara, baizik *mintza-puntu* halako eta halakoetara, hau da, "orain", "hau", "hemen" gisako elementu ez-murriztagarrietara solik. -Z marka duen mundua (mundu DE) adierazpenen (*significados*) baitan higitzen da; aldiz, -N marka duena (mundo EN) zentzuen esparruan (*sentidos*).

Azken mundu honetan "ni-a" ez da nor berezia, "hemen" delakoa ere ez da toki zehatz bat, ezta ere "hau" delakoa mintzo zaionari hurbileko zerbait.

Indoeuropar pentsaeraren baitan ematen den zenbait kategoria, hala nola, *senar-emaztearen* dualitatea —eta senarraren nagusitasuna—, *pater* delakoarena *diéus* (Indoeuropar jainkoaren) kontzeptuetan sakontzen du autoreak, urrunketak eta bereizketa formalak ezarri euskal pentsamendurekiko. Kontzeptu askoren politaritate-eskemak falta zaizkio euskaldunari (hots, euskarari atxikitako) munduari. Beraz, indoeuropeoan polaritate nagusia *pater* delakoak du, hau da, patrialtasunak, eta matrialtasuna haren mende geratzen da; eraberean, argiak iluna du kontrakoa, egunak gaua, eguzkiak ilargia. Bide horretatik "ni-aren" inguruko kontzeptualizazio desberdina atzeman bide du Balzak indoeuropar eta euskaldunaren arteko esparru mito-adierazletan, bereziki "sí-mismo" eta *pater* bezalako adierazpen-eremuetan. Antzeko burutzioak —eta esanguratsuagoak gure ustetan— *ser* indoeuroparra eta gure *izanaren* arteko diferentziak aipatzerakoan. Bere ustetan *ser* delakoa, batez ere, arazo indoeuropar bat da deixiaren aldetik —metafisikari atxikia dagoen zerbait—, eta *-ñ* marka duten esparruko kontzeptuek bestelako irtenbideak dituzte. Dena den, eta liburu hau irakurtzerakoan beharrezkoa da galdera bat egitea, alegia, egungo euskaldunak (beti euskara hizkuntzari atxikia dagoen subjektuak) zenbaiteraino ez dituen bereganatu bere inguruko herri eta gizabanakoen indoeuropear kategoria deiktitiboak mundu kontzeptual bat eraikitzerakon? Zenbaiteraino da egia Balzak gurean atzeman bide duen *munduañ* (*mundo EN*) hori erabat Z-taz gabea dela (*sin referencia al mundo DE*)? Gure aldetik galdera gehiago zehaztuz: *-Munduañ* (hots, *-ñ* delakoan) diharduen euskaldunak ez al du irteerarik *munduaZ* mintzo den (*mundo DE que se habla*) delakora bere adimen-ekimenetan, bere jarduera diektitikoetan? Bi mundu horien hesiak hain garbiak geratu ote dira egungo euskaldunaren baitan mitohizkuntzaren esparrua dela eta?

Balzak antzeko distantziak atzeman bide ditu *denborari* dagokionez —Indoeuropar eta euskal tipologiazko jardueren artean—. Dena den, liburuaren hirugarren zatian ematen ditu egileak bere proba hertsienak goiko arazoel buruz. Gure helburu nagusia hemen liburuaren lehen hurbilketa baino ez da, hau da, erreseina hutsa egitea, beste baterako utziz bestalako galdera eta sakonketak.

Mitologiazko zehar-mehar gehienetan Balzak Ortiz-Osés Irakaslearen mitologi-hildoak kontutan edukitu ditu, bereziki, *Mari* eta *Lurra-Jainkoa* bezalako adierazpen psiko eta mito-lingustikoetan. Balzak —euskalduna izaki-euskal aditzaren morfologiaren sekretuak ongi ezagutzen ditu. Besteen artean, euskal aditzaren eremuan sartuz indoeuropar hizkutzen ergatibotasun-eza nabarmentzen du. Aditz aktiboetan —iragankorretan— subjetuak, gurean, -k marka du, eta hori ez da ematen indoeuropar beste hizkuntzetan. Baita diferentziak markatzen ditu *k/n* kasuetan hitanoko bigarren pertsona dela eta, emakumezko edo gizonezkoen trataeretan ere. Orobat garbi uzten du subjeto-lexemen markak aditz iragangaitz (intransitibo) eta iragankorretan desbedina direla, gutienez, orainaldian, hots, batak *ni/hi (n-h)* lexemak dituela aurrekaldean (*H-aiz, H-aiz*), eta gibelean, berriz, aditz iragankorretan, -t, -k (*du-t, du-k, ditu-k*). Joanaldian, aldiz, trantsitiboetan subjetuaren marka aurrera dator (*n-ekarren, h-enkarren, gen-ituen*). Hizkuntza indoeuroparretan, berriz, bai iragangaitzak eta bai iragankorrak berdín markatzen dira, nominatiboaren markaz, objektu zuzenaren kontrakarrean.

Beste diferentzia nabarmenak —edo eta euskararen hutsune bereziak— erreflexiboaren eremukoak dira. “*Me veo, te ves, se ven...*” delako formuletan euskarak perifrasietara jo bide du beste tresna egokirik ez balluan. Makuluetara jotzen du, “*me, se...*” delakoen ordaina “*bere burua hil zuen*” gisako formula perifrastikoez balliatuz. Hor euskaldunaren identitate-ezaren (edo identitate ez markatuaren) inferentziak atzeman bide ditu gure autoreak, eta egia, esan, beti harritu gaitu euskal aditzaren egitura hain konplexu eta aberats batek erreflexiboen kontzeptuetan hain elbarri (*norbere burua...* gisako makulu batez) balliatu beharrean aurkitzeak. Indikatzaile horiek, hain zuzen, urriak edo probreak egiaztatzen dira gurean.

Deboraz edo *aldiaz* jardutean, Balza *ni-aren* aktualitateaz eta *ni-aren* ez-aktualitateaz mintzo zaigu. Honela, adizkera aktiboaren oraintasunaz dihardu, eta bete adizkera aktiboaren ez-oraintasunaz. Era berean ez-ekile diren adizkeretan. Orainaldiko formula ekile edo aktiboetan -t eta *k/n* markak ditugu. Baina euskaraz aktualitatea /ez-aktualitatea ez dira bereizten “*oraina*” eta “*iraganaren*” artean, “*oraina*” eta “*ebentualaren*” artean baino. Balzaren ustetan indoeuropeoak jarraitasun identitarioa dager aktuala/ez-aktualaren arten (*oraina* eta *iraganaren* ildoetan), eta jarraitasun horrekin *izan/aldiaren*

kontzeptuak lotzen ditu. Euskaraz, aldiz, ez, ez dago segida identitariorik aktuala/ ez-aktualaren artean. *"En vascuence no se manifiesta continuidad identitaria entre no actual y lo actual y por tanto no hay (no puede haberla) sustantivación de relación identitaria ninguna, y así resulta que en vascuence no hay concepto similar a ser/Tiempo"*(156 or.). Oraina eta ebentualaren arteko aldeotasunak, hots, aktuala/ez-aktuala arteko diferentziak, menderatu bide ditu euskaldunaren ikuspegi mitolinguistikoak Balzaren ustetan (dena mintzo den munduaN (al mundo EN que se habla) delakoari bideratua). Autoreak dioenez, euskal aditz-ptoerak aktualak dira, eta oraina eta enbetualaren diferentziak hasieran adizkera aktiboetan emanen zen, eta gerora sortuko zen aktuala/ez aktualaren bereizketa ez-aktiboetan (ez-ekileetan). Hizkuntza indoeuoparren eremuan aldiaren aurkezpen tenporal-sutantiboa ematen zen. Euskararen eremuan, berriz, ez da aldirik propioki, ez eta norberatasunaren adierazle zuzenik. *"En el ámbito éuscaro no hay Tiempo, ni ser, ni hay indicadores de la Identidad de uno consigo mismo, de la mismidad"*(162 or.).

Behin eta berriz, argudiatu nahi du autoreak euskaldunaren mundu mitolinguistikoan munduaN (mundo EN que se habla) delakoaren lehentasuna, eta -N edo EN horretan ez dagoela ez aldirik, ez eta izan-ik (tiempo/ser); soilik, mintzabide baten lldoak duade, -t, -k/n bezala, idelarik edo plataforma kontzeptual nagusirik gabeko eremua. Balza ankorizazio deiktikoaz mintzo zaigu, mintzatzaila munduaN (mundo EN que se habla) delakoan tinkatzen den eremu mitolinguistiko horretaz. Eta hortik, berriro, euskararen esparruan ematen den norberaren buruarekiko identitate-eza (indóropar gu-nean konstatagarri den kontzepzio identitario-sustantiboari kontra-jarrit (171 or.).

Gero Balzak da aditzaren hirugarren pertsonako formularen inguruan egiten ditu gogoeta bereziak, epistemologia mitolinguistikoaren ertzetik. Da horretan desagertzen da izan aditzaren erroa, nola-bait, kopulazko funtzio bat, izenordezko baten funtzioa, beraganatuz hala-nola. Da-ren abstraktutasunak berriro lehendikoen erreferentzian jartzen gaitu. *"Pues bien, estimo que el da que se toma como formando parte del paradigma del verbo izan "ser" no es otro que el índice -da que señala a aquel que está hablando, el "yo" activo-actual, índice que apunta al mundo en que se habla"* (176).

Da hori kopula eta subjeto-objetuaren (*él/ella* eta *ello*-ren) funtziotan ezartzen da, nolabait.

179 orrian, zehazki, *orain* (ahora) delakoaren etimologiaz auto-reak esanikoekin ez gatoz osoro bat, ezen eta berak proposaturiko **ora-en* baten etimologia ordez, lat. *horam* biano ez dagoela uste dugu, ezen eta fonetikoki mallebu latinoetan, besterik gabe, sudurkari ezpainkari baten aurretiko bokaleak diptongazioa pairatu ohi du, maiz, adibidez, lat. *ancoran* eusk. *aingura*, *angelum* eusk. *aingeru*. Eta amaieretan -antroponimiako -*ain* atzizkiak ere— emaitza bera izan dute akusatiboko -*anum* batetik (*Paternianum* > *Paternain*, *Aurentianum* > *Orendain*, *Valerianum* > *Ballarain* izenetan bezala). *Orain* delakoa, beraz, besterik gabe lat. *horam*-etik datot, **ora-en* batetik abiatu gabe.

Hemen amaitzen da gure erreseina Jon Balzaren liburuarekiko. Gure asmoa, funtsean, berak esanak atzematea (eta ez behar bezala, agian...) izan da. Ezin ukatu, liburuaren helburuak garrantzia eta erakargarritasuna duela. Arazo nagusia, ordea, hurrengo galderan gauzatzen da, alegia, egungo euskaldunak bere hizkuntza faktikoan kategoria ez-indoeuropar horiek *zenbatean* jasotzen dituen gardenatasunez, bera azken bi mila urteotan albokide zaizkion beste indoeuropar mentalitatezko herrien erdian bizi baita. Ezin diezaiokegu uka Balza jaunari kontzeptualizazio hauek kalera ateratzeko ukan duen adore eta iaotasuna.